

GENNGLE

ISTORIJE SADAŠNJOSTI I BUDUĆNOSTI: FEMINIZAM, MOĆ, TELA

ELIZABET GROS

Sa engleskog prevela Slavica Miletić

Želela bih ovde da ukažem na neka metodološka pitanja o feminizmu, feminističkoj teoriji, feminističkoj istoriji i politici. Mnogo toga struji u feminističkoj teoriji u ovom trenutku kad se zbivaju velike promene u koncepciji feminističke politike i njenih kratkoročnih i dugoročnih ciljeva. Želela bih da ispitam neke uticaje teorijskih i političkih promena – sada, kad se suočavamo s novim milenijumom – na stvarne ili poželjne načine menjanja feminističkog istraživanja i teorije. Zatim možemo da raspravljamo o značaju svega toga za proizvodnju novih metodologija pogodnih za čitanje "iščašenih" tekstova, onih koji ne pripadaju glavnom toku, posebno u okviru feminističkih istorija. Želela bih da razmotrim dva pomaka paradigmi, pomaka koji su uticali na naše razumevanje znanja i moći; oni su se zbili otprilike u poslednjih deset godina i preobrazili su, ili barem postoji nada da će preobraziti, kako način ponašanja feminističkog obrazovanja i politike, tako i određivanje njihovih osnovnih ciljeva. Prvi pomak tiče se našeg shvatanja znanja, diskursa, tekstova i istorija; on je politizovao ne samo njihov sadržaj, to jest ono što govore, već i pozicije sa kojih se artilukišu (načine obraćanja) – šta oni ne mogu da kažu i kakav je njihov položaj u mreži drugih tekstova koja je, s jedne strane, njihovo okruženje, a s druge sredstvo pomoću kojeg postaju pojmljivi i krotki. Drugi pomak tiče se preobražaja načina na koji se shvataju žene i ženstvenost; taj način dramatično odstupa od vladajućih feminističkih modela stvorenih između 1960-ih i 1980-ih i kasnije (pristupi pitanjima identiteta, dakle, u književnoj areni, pitanjima o "ženskom pismu", "pisanju kao žena", "čitanju kao žena" ili, u

oblasti psihologije, pitanjima o ženskim psihologijama ili, u oblasti istorije, o istoriji žena, gde je, ukratko, bilo potrebno shvatiti žene ili ženstvenost kao samosvojne, date, jedinstvene identitete različite od muškaraca, kao potlačene i viktimizovane subjekte, na neki način *nemoćne*, nasilno lišene mogućnosti delanja ili pristupa moći) i kreće se ka razmatranju subjektivnosti ne kao nosioca delanja već kao *moći delanja*, pri čemu se subjekt sagledava kao niz raznovrsnih procesa a ne kao data forma. Ta dvostruka politizacija znanja, na jednoj strani diskursa i pisma, a na drugoj politike identiteta, iznedrila je nova feministička pitanja o znanju, subjektivnosti i moći. Subjekti se ne shvataju kao nemoćni, ugnjeteni, pritajeni ili poraženi, niti kao samodovoljni i unapred dati pokretači, nego kao operativni *vektori*, tačke sile, linije kretanja, otpora ili popuštanja, subjekti koji funkcionišu strateški i aktivno unutar mreža moći koje ne mogu da im "otmu" moć delanja ili aktivnost. Znanja i diskursi ne smatraju se više magalitskim predstavama interesa moći koji isključuju žene: tvrditi da njima naprosto dominiraju muškarci znači oduzeti ženama sredstva preovlađujućih znanja kao način kritike tih istih znanja. Ukratko, patrijarhalna ili ne, ta znanja daju moć koliko je i oduzimaju: ona pružaju sredstva sopstvenog ukidanja. Obe te nove tendencije, koje snažno utiču na feminističku teoriju, mnogo duguju radikalnom antihumanizmu i postuliranju inherentnog združivanja

znanja i moći u genealoškim delima Mišela Fukoa i drugih postmodernih mislilaca. Ovaj rad zamišljen je kao rasprava o tim transformacijama. Najpre želim da govorim o tome kako one mogu uticati na naše razumevanje istorije i istorijskog istraživanja, zatim da ispitam kako one deluju na naše shvatanje moći i, na kraju, da objasnim zašto nam one pružaju složenije i istančanije načine razumevanja polne razlike, a time i feminističkih pitanja.

Odmah na početku ću reći da nisam stručnjak za pitanja istorije. Moje obrazovanje potiče iz tradicije koja je sklona da gleda na istoriju kao na periferno interesovanje. Kao filozof ne mogu da odgovorim na pitanja o istoriji, istorijskom istraživanju i tumačenju teksta. Kao filozof usredsređen na dvadeseti vek, a posebno na francusku i feminističku filozofiju, mogu da vam ponudim neka apstraktna načela i okvire; nadam se da polazeći od njih mogu biti dovedene u pitanje ne samo pretpostavke koje određuju funkcionisanje preovlađujuće, kanonske istorije, već i mnoge dominantne feminističke pretpostavke o protivistorijama. Osloniću se na filozofske spise nekih francuskih filozofa iz druge polovine dvadesetog veka – Mišela Fukoa, Žaka Deride, Žila Deleza i Lis Irigarej da bih postavila pitanje o tome šta je istorija, kako politički funkcionišu njeno štivo i njena rekonstitucija i kako bi se mogle pisati alternativne istorije. Postavljaću ta pitanja (ne usuđujem se da poverujem da mogu

na njih i odgovoriti!) želela bih da se usred- sredim na politički kontekst u kojem se mo- gu razvijati feministička teorija, proizvodnja alternativnog feminističkog kanona ili pro- blematizacija historiografije.

PROŠLOST, SADAŠNJOST I BUDUĆNOST

Status i mesto temporalnosti i prošlosti i da- lje su jedan od najizbegavanijih sastojaka do- brog dela moderne rasprave o društvenoj promeni, pobuni, preobražaju, pa čak i re- voluciji, to jest, moderne spekulacije o bu- dućnosti. Način na koji shvatamo prošlost i našu povezanost s njom kroz pamćenje, kao i njenu rekonstrukciju i proučavanje sadrži i predodređuje odgovarajuće neizrečene pretpostavke o sadašnjosti i budućnosti. U samim procedurama konvencionalnog isto- rijskog istraživanja sadržana je prećutna pretpostavka da nam prošlost daje sredstva – barem neka – za razumevanje sadašnjosti, da nam pruža niz pouka i omogućuje da naslu- timo buduće događaje, da njeno ponavljanje povezuje njeno značenje, njen smisao sa sa- dašnjošću (a time i s budućnošću) i da je na taj način neprestano oživljava. Ponovno promišljanje odnosa između prošlosti i sa- dašnjosti, građenje istorijskog "pamćenja" kao jednog oblika proizvodnje može, dakle, snažno uticati na načine na koje se prošlost tradicionalno prikazuje kako u istoriji s nje- nim raznovrsnim metodologijama, tako i u vladajućim filozofskim i feminističkim kon- cepcijama vremena. Naravno, i način na ko-

ji promišljamo taj odnos direktno će odre- đivati svaku moguću koncepciju budućnosti, novog, stvaranja i proizvodnje.

Dobar deo historiografskog istraživanja ogle- da se u verovanju da su ljudska bića, pa čak i život uopšte, u suštini funkcije ponavljanja. Neprestano se pojavljuju iste stvari, i ako umemo pažljivo da čitamo istoriju možda iz prvog ili drugog ponavljanja igre istorijskih sila možemo da naučimo sve što nam je po- trebno da bismo i sami uspešno kroz to pro- šli. Ukratko, istorija kao disciplina velikim delom je motivisana verovanjem da možemo da učimo od prošlosti, to jest da razmišlja- njem o prošlosti možemo da poboljšamo sa- dašnjost. Prošlost je suštinski slična sada- šnjosti, sadašnjost je jedan oblik kontinueta prošlosti, i dok ta sličnost postoji prošlost će nam biti glavni izvor sredstava za rešavanje kako savremenih problema, tako i onih koji mogu iskrsnuti u budućnosti. Što više po- znajemo i što bolje razumemo prošlost to smo bolje naoružani za suočavanje s buduć- nošću koja je, u velikoj meri, kopija ili re- formulacija – to jest, varijacija na temu – istorijskih događaja. Zbog toga treba da una- pređujemo umetnost pamćenja i metode is- traživanja koje nam omogućuju da sačuvamo znanje o prošlosti. Takvo shvatanje istorije može, u najboljem slučaju, da vidi sada- šnjost kao konkretizaciju prošlosti, kao vr- hunac ili krajnje ispunjenje nečega što je već bilo. Ono posmatra budućnost kao razvija- nje tendencija i osobina prošlosti i sadašnjo-

sti. Tamo gde je prošlost retrospektivna projekcija sadašnje stvarnosti, budućnost se može shvatiti samo kao prospektivna projekcija ili ekstrapolacija sadašnjosti. Takav model vremena i istorije neizbežno proizvodi predvidljivu budućnost, budućnost u kojoj sadašnjost još može da se prepozna, budućnost koja nije otvorena za slučajno i novo. Umesto takve monumentalne istorije potrebna je zamisao jedne istorije singularnosti i, posebno, istorije koja prkosi ponovljivosti ili generalizaciji i širom otvara vrata iznenađenjima budućnosti i novog naglašavajući specifičnosti i posebnosti istorije, događaje u punom značenju te reči.

Po mom mišljenju, to je jedan od paradoksa istorijskog istraživanja uopšte: istorije, priče i rekonstrukcije prošlosti zapravo su osvetljavanja sadašnjosti koja bi bila nemoguća bez prošlosti. Istoričarevo vreme je izmešteno na neobičan način, ono je postavljeno negde između prošlosti i sadašnjosti, ali tako da ne ispunjava ni jednu ni drugu. Za feminističkog istoričara ti paradoksi temporalnosti posebno su mučni: feministički ili radikalni istoričar (a sve ovo podjednako važi i za postkolonijalnog ili antirasističkog istoričara) nije samo dužan da otvoreno prizna da su zapisi o prošlosti više priča o sadašnjosti, već i to da su oni povezivanje prošlosti i sadašnjosti s jednom mogućom budućnošću. Projekat feminističkog istoričara mora biti, barem delimično, kovanje odnosa između polova i unutar svakog od polova, duž linija

koje dramatično odstupaju od danas postojećih. Prošlost koja se više ne shvata kao inertna ili naprosto data može da pomogne rađanju jedne produktivne budućnosti koja izlazi iz okvira patrijarhata. Vreme, tvar i suština istorije, podrazumeva neprestano izgrađivanje novog, otvorenost stvari (života, tekstova, materije) prema onome što ih može zadesiti. Ako je vreme išta, onda je ono upravo to – nepredodređenost, otvaranje i pomaljanje novog.

Budućnost je područje onoga što istrajava. Ali, to što istrajava, što postoji u vremenu i što je delom od njega sačinjeno, čije je biće određeno vremenom, nije ono što s vremenom ostaje isto, što neprestano održava identitet između sebe prošlog i sebe budućeg. Vreme podrazumeva različitost onoga što je bilo (to jest, što postoji kao virtualnost) i onoga što je ostvareno ili sposobno da se ostvari. Prošlost je ono što istrajava, ali ne kao istovetno sebi, već kao nešto otvoreno prema postajanju, prema nečem drugom. To postajanje ne pogađa samo bića kao trajanje i u trajanju, već i sam svet.

Univerzum istrajava. Što više proučavamo prirodu vremena, to ćemo bolje razumeti da trajanje podrazumeva invenciju, stvaranje formi, neprestano građenje apsolutno novog. Tačno je da u samom univerzumu treba razlikovati dva suprotna kretanja: "silaženje" i "uspinjavanje". U prvom se samo odmotava već

pripremljeno klupče. U načelu, ono se može zbivati gotovo trenutno, kao kada se oslobodi opruga. Ali, uzlazno kretanje, koje odgovara unutrašnjem radu sazrevanja ili stvaranja, suštinski istrajava i nameće svoj ritam prvom, koje je od njega neodvojivo. (Bergson 1944: 14)

Verujem da feministička istorija treba da počiva upravo na takvoj otvorenosti prema budućnosti; čak i ako je prošlost naša primarna orijentacija, ona se ne može adekvatno zamisliti drukčije do kao podstrek za jednu novu budućnost koja iskoračuje iz okvira sadašnjosti. Zbog toga feministička teorija ima ključni značaj: ne samo zato što oblikuje našu sadašnjost, već još više zato što nam omogućuje da zamislimo druge virtuelne budućnosti, da razvijemo perspektive drukčije od onih koje preovlađuju u ovom trenutku. U tom smislu, pronicljiv istoričar stoji u onoj isturenoj tački u kojoj prošlost prelazi u budućnost, izvan kontrole ili ograničenja sadašnjosti.

PROŠLOST NASTAVLJA DA ŽIVI

U NESAZNATLJIVOJ BUDUĆNOSTI

Želim da iznesem niz hipoteza od kojih su neke potpuno spekulativne, a nekima je više cilj da iznenade nego da ubede ili utvrde istinu, kao i da osvetle – a ne da zamrače – društvena i politička pitanja; nadam se da će nam one pomoći da istaknemo u prvi plan pitanje šta bi mogla biti feministička istorija i šta bi

feministička teorija morala biti da bi potkrepila feminističku istoriju, feminističko pismo, feministička znanja (koji se, po mom mišljenju, *ne bave* ženskom istorijom, ženskim pismom, ženskim znanjem već *drukčijim* pisanjem). Napisati istoriju prošlosti sa stanovišta budućnosti: naš zadatak, u najmanju ruku jedan od najhitnijih, jeste da mislimo u *prošlom budućem vremenu*, onom koje Lis Irigarej najradije koristi u svojim tumačenjima teksta: šta bude bilo, šta god prošlost i budućnost budu bile u svetlosti jedne budućnosti koja je moguća samo zahvaljujući njima.

Navodim, dakle, tri radne hipoteze o istoriji i njoj svojstvenom povezivanju prošlosti i budućnosti:

I. Idući za Fukoom (*Disciplonovati i kažnjavati*) sklon sam da tvrdim da je istorija uvek istorija sadašnjosti, i da je najbolja ne ona koja je samo istorija sadašnjosti, izgradnja uslova sadašnjosti, već ona koja je i *istorija budućnosti*. Kad proučavamo istoriju, mi ne pabirčimo sami tekstove, artefakte i događaje onako kako su oni postojali sami po sebi: ne iskopavamo "činjenice" iz prošlosti kao grumenčice zlata koji imaju sopstvenu, autonomnu vrednost. Zapravo, ono što *se računa* u istoriji, ono što se smatra gradivom prošlosti jeste ono što je, po našoj oceni, važno za sadašnjost. Sadašnjost ispisuje prošlost, a ne ustupa prošlost mesto sadašnjosti kao što smatra pozitivistička historiografija. To ne znači da je sadašnjost sve ono što je preostalo od prošlosti; napro-

tiv, u prošlosti postoje sredstva za mnogo *više* od onoga što gradi sadašnjost. Pre bi se moglo reći da interesi sadašnjosti služe oživljavanju, okrepljivanju prošlosti. Prošlost se uvek probija, u virtuelnom obliku, u stanju zbijenosti ili sažetosti, ka budućnostima udaljenijim od sadašnjosti;

2. Štaviše, umesto da prošlost smatramo utvrđenom, nepokretnom, datom, nepromenljivom, čvrstom kao stena, mada ne i potpuno saznatljivom, moramo je sagledavati kao suštinski otvorenu prema budućim prekranjima, kao nikad dovoljno "ispunjenu" ili dovoljno prisutnu da bi se održala kao puno prisustvo koje se, netaknuto, odbacuje u budućnost. To je Deridin ključni zahtev u pogledu identiteta i iteracije (Derrida, 1974) Identitet ma kog iskaza, teksta ili događaja nikad nije dat sam po sebi. Ni tekstovi, ni objekti, ni subjekti nemaju onu vrstu samoprisustva koja bi im dala postojan, istrajan identitet; naprotiv, vreme, ali i materija, tekst i život su postajanja, otvaranja ka vremenu, promeni, ponovnom ispisivanju, postavljanju u drugi kontekst. Prošlost nikad nije iscrpna svojim virtuelnostima utoliko što je uvek kadra da pobudi *još jedno* tumačenje, još jedan kontekst, još jedan okvir koji će je oživeti na drukčiji način. Derida jasno kaže da su značaj, vrednost ili smisao teksta ili događaja dati samo u beskrajno odgađanoj budućnosti. Kada se bavimo istorijom, ne samo što ispisujemo jedan događaj, već ga i doslovno ponovo upisuje-

mo, iznova proizvodimo, ispisujemo ga kao otvaranje prema jednom životu koji se ne iscrpljuje u svojoj prošlosti.

Istoričar, naročito radikalno ili kritički istoričar (kakav feministički ili antirasistički istoričar mora biti) nužno se nalazi u preseku dve virtualnosti, da se poslužimo izrazom Žila Deleza (Deleuze, 1991). Prošlost nije umanjena ili udaljena prethodna sadašnjost, sadašnjost koja je izbledela u sećanju ili koja zahvaljujući artefaktima nadire u sadašnjost. Prošlost je ono virtuelno koje koegzistira sa sadašnjošću. Drugim rečima, prošlost je uvek već sadržana u sadašnjosti, ne kao njen uzrok ili obrazac, nego kao njena latentnost, njena virtuelnost, njena mogućnost da bude drukčija. Zato pitanje istorije ostaje hirovito pitanje, koje nije vezano samo za organizovanje činjenica o prošlosti i postizanje saglasnosti o njima. Tu je reč o proizvodnji *zamislive budućnosti*, takve koja se shvata ne kao nešto što je na sličan način sadržano u sadašnjosti, već pre kao nešto što odstupa od sadašnjosti, što proizvodi novu budućnost koju sadašnjost ne sadrži i koja se iz nje ne može predvideti. Tako ja, zapravo, shvatam feminističku politiku, barem njen najbolji vid: kao proizvodnju budućnosti za žene, budućnosti koje nisu sadržane ni u jednom sadašnjem modelu. Ponovno pisanje, ponovno ispisivanje prošlosti jeste način da se aktiviraju te moguće budućnosti i njihovo jedino političko opravdanje. Inventivan istoričar stoji između prošlosti koja nije mr-

tva i sadašnjosti kao mesta u kojem otpočinju nove i nepredvidljive budućnosti koje možemo nazvati načinima postajanja, načinima postajanja drugim; i

3. Prošlost je virtuelnost koja omogućuje i istoriju i pamćenje. Ni istoriju ni pamćenje ne treba izjednačavati s prošlošću. Kao latentnost ili virtuelnost, prošlost je šira, složenija, opterećenija nego što to ijedna istorija, uključujući i feminističku, može pokazati. Ne može postojati potpuna, pa čak ni delimična istorija kao objektivna rekonstrukcija, kao ceđenje istine iz prošlosti. Prošlost uvek i suštinski rađa mnoštvo istorija koje se uzdižu iz različitih perspektiva sadašnjosti. Ta mnogostrukost nije posledica složenosti koju sadašnjost dodaje prošlosti, ona ne dolazi otud što sadašnjost uslojava, obogaćuje ili osvetljava detalje prošlosti. Slika postaje složenija zahvaljujući neophodnosti da se prizna to što rascepljena i latentna prošlost omogućuje, jer prošlost ne može biti sadržana ni u jednoj istoriji, pa čak ni u zbiru svih istorija.

Ovo tvrđenje temelji se na načinu na koji Irigarej shvata polnu razliku kao perspektivu koja će tek nastati, ali će čim nastane preobraziti načine na koje shvatamo sva znanja, sve prakse i sve odnose zahvaljujući dotad nezauzetim, nepostojećim uglovima posmatranja. Postoji drugi način pristupanja istoriji – čak i feminističkoj – ili bilo kojoj aktivnosti i disciplini, drukčiji od bilo kog do-

stupnog u sadašnjosti. Ukratko, prošlost se ne može iscrpeti svojim sadašnjim transkripcijama zato što je ona mogućnost ili virtuelnost koja se stalno nastavlja i koja gradi *buduće* istorije, neprekidno, nužno pisanje istorija. Istorija je postala neiscrpan poduhvat samo zbog neprestanog kretanja vremena, precesije budućeg i mnoštvenosti pozicija sa kojih se piše i sa kojih će se pisati.

Uzete zajedno, ove hipoteze impliciraju da je istorija uvek – bilo da je arhivski ili tekstuelno zasnovana, bilo da nudi utočište udaljeno od sadašnjosti ili način da se pristupi problemima sadašnjosti – izrazito politički obojena, da je ona stvar političkih interesa i svrstavanja u sadašnjosti. To *nije* ograničenje istorijske discipline (feminističke ili bilo koje druge) već uslov svakog, čak i najtradicionalnijeg istorijskog istraživanja: ono je uvek u nešto investirano i upravo investicije određuju šta će se smatrati istorijski relevantnom informacijom. To gledište u stvari nije novo: istorija, a s njom i politika i filozofija, uvek su investirani okviri, uvek su združene sa paradigmama sadržanim u političkim temama. Ali, ja bih želela da mu dodam i feminističku perspektivu. Drugim rečima, želela bih da zastupam jedan od mogućih – *future anterior* – stavova o pitanju istorija sadašnjosti i budućnosti koje je artikulisano kategorijama polne razlike. U tom pogledu osećam ogroman dug prema spisima Lis Irigarej koja ostaje najuporniji i najpronijeliji zastupnik polne razlike i njenih ontolo-

ških i epistemoloških implikacija. Ne želim direktno da govorim o njenom radu, već bih radije iskoristila njena otkrića za građenje nekih implikacija jednog polno drukčijeg shvatanja istorije. Ali ću najpre ukratko izložiti fukoovsko i delezovsko shvatanje moći.

MOĆ I ZNANJA

Feministička teorija je ogroman poduhvat koji se i dalje širi. Ne želim, zapravo, da se u nju direktno upuštam jer je potreban pogled iznutra da bi se na pravi način razumeli njeni sporovi i neslaganja, kritike i metode. Umesto toga htela bih da ispitam kako nam feministička teorija, prelomljena kroz spise već pomenutih postmodernih filozofa – Fukoa, Deride, Deleza – pruža nove vrste pitanja i nove načine korišćenja postojećih intelektualnih okvira za nove ciljeve. Ako ti mislioci, inače veoma različiti, imaju ičeg zajedničkog što može biti direktno relevantno za feministička interesovanja, to je široko postavljeno shvatanje moći i njene produktivnosti; a, po mom mišljenju, to je implicitna pretpostavka i u delu Lis Irigarej.

Donedavno (do radova L. Irigarej i, posebno, Spivakove) moć je shvatana kao neprijatelj feminizma, nešto čega se treba užasavati, što treba napadati, raskrinkavati ili, u najboljem slučaju, pravednije raspodeliti. Moć nije neprijatelj feminizma već njegov saveznik. Cilj feminizma nije više raskrinkavanje moći niti njena pravedna raspodela jer se moć mora shvatiti složenije, kao ono što sprovodi,

uređuje, i omogućuje, što grabi napred i proizvodi, a ne samo kao nešto što isključuje i podređuje, ograničava i zauzdava. Ako feministkinje veruju da je njihov cilj napuštanje moći, one su već poražene u igri iz koje više ne mogu da se povuku. Feminizam mora težiti preuređenju moći, a ne njenom uklanjanju, delotvornom korišćenju moći i njenih beskrajnih mogućnosti preobražavanja i ponovnog ispisivanja, njenom suštinski otvorenom karakteru, njenoj sposobnosti da bude prerađena i otvorena prema nekom budućem skupu nepredvidljivih upotreba i posledica. Moć nije nešto što bi feminizam trebalo da prezire, na šta bi trebalo da gleda s visine; moć je uslov egzistencije i sredina u kojoj je ona delotvorna. Da bismo shvatili kako taj drugačiji, pozitivno afirmativan odnos moći obeležava sadašnje stanje, ili tačnije prethodnicu feminističke teorije moramo se zapitati šta je moć i kako ona funkcioniše. I to možemo sažeti u nekoliko tema:

1. Moć je fluidna sredina u kojoj smo proizvedeni i u kojoj funkcionišemo, delujemo, utičemo i trpimo uticaje. Ona nije nešto što možemo da poreknemo, čemu možemo da se odupremo, čega možemo da se otarasimo osim pod njenim sopstvenim uslovima. Moć se može preobraziti samo unutar moći, i ta promena može se izvršiti (i izvršava se) samo njenim sopstvenim operacijama. Ne možemo razdvojiti sebe, svoje strasti i dnevne brige, svoje lične odnose od moći jer mi u njoj delujemo i trpimo dejstva, ona je polje našeg

delanja. Takvo shvatanje moći podrazumeva da moramo napustiti mnoge koncepcije koje smo izgradili ili nasledili da bismo bili kadri da prihvatimo moć, da u njoj delujemo i da je koristimo.

2. Moć se više ne sme zamišljati kao dovršena, sistematična, strukturna ili istorodna celina. Ona je raznorodna, mnogostruka, protivrečna, sporadična, neravnomerna, proračunljiva, ali ne i predvidljiva, viskozna ili gusta usled svoje sposobnosti da apsorbuje sve ponovo upotrebljive elemente svojih nepredvidljivih permutacija. Štaviše, ona ima nešto što bi se moglo nazvati odskočni efekat, nešto što preobražava ili menja intencionalnosti uperene na njene subverzije. To je, u isti mah, njen način delovanja i njen otpor prema smišljenim i usaglašenim manipulacijama.

Moć nije savršena, ni neizreciva, ni sigurna, ni podložna svesnoj manipulaciji pojedinaca ili grupa, crkava ili elita, kako onih dobro utvrđenih, tako i onih kojima prividno nedostaju strateški položaj ili sredstva. Njeno funkcionisanje ne može se objasniti univerzalnim zakonima ili opštim pravilima jer je ona nasumična, celishodna, proračunata (a time i sklona pogrešnoj računici). Ni skrivena ni pritajena, moć uvek funkcionise otvoreno (ako umemo da je prepoznamo) kroz svoje modele materijalne konstitucije, uređenja, ustrojstva, raspodele, izvršavanja i regulisanja objekata, subjekata, praksi događaja i institucija. Ona stvara mesta posebno in-

tenzivnog investiranja, pa, prema tome, i mesta podinvestiranja koja istorijski, kulturno i geografski variraju.

3. Otpor je upravo jedna funkcija njenih nasumičnih operacija (a ne, kao što tvrde marksisti, njenih unutrašnjih protivrečnosti – kao da je reč o logičkom sistemu: protivrečnost nikad nije zaustavila hod prakse niti funkcionisanje moći), njenih oblika celishodnosti i njene nužno preterane samoprodukcije (posebno njene fascinantne mogućnosti da proizvodi više no što joj je potrebno, da premašuje granice svake funkcionalnosti ili sistematičnosti) čija se prekomernost može okrenuti protiv nje same. Upravo ta preterivanja (mesta nad- i podinvestiranja u neravnomernom prostiranju moći nad kulturom) jesu ono što omogućuje, a povremeno i ostvaruje premetanje moći u njene svagda nove forme, u njenu nepredvidljivu budućnost.

Ne govorim o grupama ili pojedincima koji "imaju" moć, to jest koji je ispoljavaju nad drugima; ne raspravljam o manjoj ili većoj moći zato što nijedno od tih pitanja nema smisla ako se moć shvati kao skup materijalnih sila i učinaka. Međutim, pitanja ugnjetavanja, pokoravanja, dominacije i kontrole nisu isparila iz naše egzistencije niti su postala izlišna (kao što tvrde neke feministkinje, naročito one suprotstavljene poststrukturalizmu i anti-humanizmu) ali se moraju iznova koncipirati mimo modela žene kao pasivne žrtve muške

moći kojoj su oteti pokretačka moć i delotvornost. Viktimologija je i dalje dominantno opravdanje i pretpostavka koja stoji iza utvrđivanja većine formi feminističke politike i većine feminističkih teorijskih studija koje su sklone da uzimaju zdravo za gotovo jedno shvatanje moći i bespomoćnosti, to jest da vide moć kao sistematično uređeno nametanje dominantnog položaja muškaraca i podređenog položaja žena. U tom modelu ima izvesne ironije utoliko što on nije kadar da objasni samu mogućnost feminizma, sposobnost žena da izađu iz okvira *resantimana* i gneva, pravednog negodovanja ili moralne povike, da proizvedu nešto novo, dakle, sposobnost žena da se odupru onome što ih oslabljuje ili zauzda, da smišljaju strategije polazeći od onoga što znaju o moći, o svom svakodnevnom životu, o svojim iskustvima i položajima.

Feminizam bi morao da se okrene tom mnogo složenijem i mračnijem shvatanju moći – moći kao načina pregovaranja, podrazumevanja i saučesništva – ako drži do toga da njegovi teorijski projekti, uključujući i one koji se tiču prošlosti, budu nešto više od litanije ženskih stradanja, to jest od jedne pozicije koja je, po mom uverenju, suštinski suprotna feminizmu jer nije u stanju da objasni samu njegovu mogućnost. Kad sebi postavi taj zadatak, feministička teorija će se suočiti sa izazovom da odgovorno shvati moć, da dejstvuje s njom i pomoću nje, da proizvodi i aktivira znanja ne zato da bi se suprotstavila moći, već da bi se uhvatila u

koštac s vladajućim pretpostavkama koje upravljaju proizvodnjom i upotrebom znanja protiv ženskih interesa. Dakle, njen zadatak nije da ugrabi moć (moć nikad nije nedostajala) već da preoblikuje znanja na takav način da ona pomažu ženama da koriste strategije moći, da upravljaju svojim životima, da na drukčiji način proizvode i prepoznaju vrste ženske proizvodnje u prošlosti.

POLNA RAZLIKA

Do sada sam raspravljala o načinu na koji su predstave o temporalnosti, o odnosima između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, uvek sadržane u odnosima moći; i o tome da su sva znanja i diskursi – u ovom slučaju istorije – na ovaj ili onaj način povezana sa odnosima moći. Želela bih da vidim kako to utiče na pitanja polne razlike. Želela bih da objasnim kako razumem taj izraz jer, reklo bi se, njegova definicija bitno određuje način na koji se on upotrebljava i zloupotrebljava u feminističkim krugovima. Polna razlika, kao uostalom i razlika uopšte, može se shvatiti na dva načina. Prvo, kao razlika između dva već postojeća entiteta (na primer, razlika između pomorandži i jabuka); drugo, kao konstitutivna razlika, ona koja postoji pre entiteta i koja ih, zapravo, proizvodi. Taj drugi pojam, zajednički Deridi i Delezu, unosi i Lis Irigarej u svoje shvatanje polne razlike. To nije razlika između polova kakve danas znamo ili kakve smo znali u prošlosti jer, po rečima L. Irigarej, razlika iz-

među polova nikad nije postojala (*Ovaj pol koji to nije*, Irigaray, 1985). Ona ne insistira na tome da jedan pol ima jedinstvena iskustva koja ne deli s drugim, već pre želi da kaže da u kulturi nikad nije bilo prostora za žene kao žene. Žene su uvek bile prikazivane kao nedostatak, suprotnost, "isto kao" ili dopuna jedinog subjekta, jedinstvenog ljudskog subjekta. Tvrdeći da polna razlika tek treba da nastane, ona zapravo kaže da nema mesta u kulturi, u predstavi, u komunikaciji, u etici, politici, istoriji ili pismu za postojanje dva pola, već samo za jedan pol i njegovu dopunu. Ukoliko se žena zamišlja kao naknadna misao, refleksija, povećanje, dopuna, partner muškarca, ona je zatočena u falocentrizmu koji odbija alternativne pozicije i prostore, kao i pravo na autonomno predstavljanje, koji iskorenjuje polnu razliku i ne dopušta ženama mogućnost da budu definisane drukčije do u nekom nužnom odnosu prema muškarcima.

Falocentrizam ne poriče eksplicitno identitet žene (naprotiv, reklo bi se da tu prosto bujaju identiteti – supruga, majka, časna sestra, sekretarica itd.) već ga ograničava drugim definicijama i drugim identitetima. Lis Irigarej ne traga za "stvarnom" ženom izvan njenog patrijarhalnog zabrana: umesto toga, ona dovodi u pitanje pojmovne sisteme koji ne priznaju sopstvena ograničenja i sopstvene specifične interese. Taj izazov nema toliko veze sa podjarmljivanjem života, iskustava i energija "stvarnih" žena koliko sa činjenj-

com da se modusi njihovog predstavljanja, modeli i sistemi njihovog predstavljanja, teoretizovanja i analiziranja sveta omalovažavaju i da im se osporava legitimitet. Pitanja koja postavlja Lis Irigarej nisu, dakle, pitanja o tome šta bi trebalo činiti, kako postupiti, kako pisati na takav način da se verno prikažu životi i iskustva "stvarnih žena"; nje-ne strategije su filozofske i metodološke. Ona pita: kako razviti pojmovne sheme, okvire i sisteme koji pokazuju šta je zalog u dominantnim sistemima predstavljanja, i kako razviti različite načine teorizovanja utemeljene na prepoznavanju onoga što je izostavljeno iz tih dominantnih modela. Drugim rečima, kako misliti, pisati ili čitati ne kao žena, već složenije i nejasnije, kako drukčije misliti, pisati ili čitati, bez obzira na to da li je reč o muškarcu ili ženi, kako dati prostor onim temama, vrednostima i pojmovima koji ga nikad ranije nisu dobili.

Taj izazov Lis Irigarej upućuje feminističkoj misli – da ne shvati žene naprosto kao predmet intelektualnog istraživanja (mada, naravno, ni to nije lako postići u nekim kontekstima) već da za njih otvori poziciju sazajnog subjekta. Da omogući ženi položaj saznavaoaca tako da saznavanje sebe može da postane drukčije, da se pojave drukčija pitanja, drukčija merila vrednovanja, drukčiji individualni standardi i ciljevi. Lis Irigarej ne može unapred da opiše na koji način žene i muškarci mogu da osvoje sazajne pozicije kad se konačno pojavi polna razlika: to bi značilo unapred ukloniti specifičnosti iz

pozicija drugih žena i njihovih specifičnih načina zauzimanja pozicija.

Pouke istorije su samo onoliko duboke i pustolovne koliko to omogućuju naši intelektualni sklopovi i politički stavovi: nizovi priča i tekstova koji osvetljavaju prošlost ne pripadaju tim poukama. Oni su pre deo popisa naših sadašnjih interesovanja i – što je još važnije – bogati su onoliko koliko to dopuštaju naše budućnosti. Ukoliko se te budućnosti približavaju minimalnim uslovima razumevanja, prepoznavanja i veličanja polne razlike, ono čemu mogu da nas nauče istorija i prošle borbe još je široko otvoreno, otvoreno za nas, a ne za njih, prema daljem uobličavanju.

BIBLIOGRAFIJA

- Bergson, Henri (1944) *Creative Evolution*, Arthur Mitchell (trans.). New York: The Modern Library
- Deleuze, Gilles (1991) *Bergsonism*, Hugh Tomlinson and Barbara Habberjam (trans.) New York: Zone Books
- Derrida, Jacques (1974) *Of Grammatology*, Gayatri Chakravorty Spivak (trans.) Baltimore: The Johns Hopkins University Press
- Foucault, Michel (1977) *Discipline and Punish. The Birth of the Prison*, Alan Sheridan (trans.) London: Allen Lane
- Irigaray, Luce (1985) *This Sex Which is Not One*, Catherine Porter with Carlyne Burke (trans.) Ithaca: Cornell University Press

ELIZABETH GROSZ predaje na odseku za komparativnu književnost na SUNY Buffalo, New York. Objavila je sledeće knjige: *Jacques Lacan. A Feminist Introduction* i *Space, Time and Perversion. Essays on The Politics of Bodies*. Priredila je ili je bila supriređivač brojnih antologija feminističke teorije.

NAPOMENA

Tekst Elizabet Gros, "Istorije sadašnjosti i budućnosti", kao i tekstovi Miglene Nikolčine, "Igre strana- ca", Irine Savkine, "Šta znači biti žena pisac" i Pegi Kamuf, "Ljubomora hoće dokaz", preuzeti su iz prvog broja časopisa *Genngle*, koji je trebalo tokom proleća prošle godine da objavi Program za studije roda i kulture budimpeštanskog CEU. Časopis su u jesen 1998. pokrenuli i delimično uredili Anka Gaus, Dejan Ilić, Magdalena Vanja, i Elena Vasilieva – tada studenti na ovom programu. Mada je prvobitno bio zamišljen kao studentski časopis, *Genngle* je, zahvaljujući ugledu koji Program za studije roda i kulture ima među teoretičarkama i zastupnicama feminizma širom sveta i radu četvoro urednika, pored tekstova studenata ubrzo dobio i tekstove značajnih autorki kao što su Elizabet Gros i Miglena Nikolčina (u to vreme direktorka programa).

S obzirom na kvalitet tekstova, zvaničnice programa odlučile su, u proleće prošle godine, da se časopis institucionalizuje tako što će sam program preuzeti i ulogu njegovog izdavača, simbolično potvrđenu i brisanjem jednog "n" iz imena *Genngle*. Urednice časopisa tada postaju i predavačice sa programa, među kojima i Branka Arsić, kojoj je za *Genngle* tekst poslala Pegi Kamuf.

Usled dugotrajnog procesa institucionalizacije, a onda i sticaja vanrednih okolnosti (sukob između done- davne direktorke programa Miglene Nikolčine i sada- šnjeg rektora Univerziteta) prvi broj časopisa do sada se nije pojavio, a kako danas stvari stoje – i neće.

Poštujući Ankin, Magdin i Elenin urednički napor i entuzijizam, a sledeći i vlastiti urednički instikt, odlučio sam se – sada u svojstvu urednika drugog časopi- sa – da uz (jednim delom prećutnu) saglasnost prvo- bitne redakcije prisvojim i objavim četiri representa- tivna, od tridesetak za *Genngle* pripremljenih tekstova. Nadam se da ću ovim postupkom, kao i postavljanjem celokupnog sadržaja *Gennгла* na sajt *Reči*, uspeti da nave- dem sadšanje zvaničnike programa da još jednom raz- misle o stvarnoj realizaciji projekta *Genngle*.

Dejan Ilić